

Analiza KBN

Nr 9 (89) / 2021

2 lipca 2021 r.

Niniejsza publikacja ukazuje się na warunkach międzynarodowej licencji publicznej
Creative Commons 4.0 – uznanie autorstwa – na tych samych warunkach – użycie niekomercyjne.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution – NonCommercial – ShareAlike 4.0 International License

Operacja Rubikon – jedna z najbardziej udanych operacji wywiadowczych wszech czasów¹

Katarzyna Wilkosz

Operacja Rubikon, początkowo znana pod kryptonimem Thesaurus, jest zaliczana do najbardziej udanych w historii szpiegostwa. Trwała ponad 50 lat i była prowadzona przez wywiad amerykański (CIA) i niemiecki (BND). Upublicznienie w ostatnich latach szczegółów operacji dostarczyło wielu informacji o wywiadzie sygnałowym i rozpoznaniu elektromagnetycznym w czasie trwania zimnej wojny². Dzisiaj wiemy, że początki operacji Rubikon sięgają lat 50. XX w., kiedy to Boris Hagelin, właściciel Crypto AG – jednego z największych producentów maszyn szyfrujących – zawarł tzw. „umowę dżentelmeńską” ze znanym amerykańskim łamaczem kodów Williamem Friedmanem. Zgodnie z tajnym porozumieniem zgodził się „osłabić” sprzedawane maszyny szyfrujące, tak aby amerykański wywiad był w stanie przechwytywać informacje przekazywane przy ich pomocy. Wydarzeniem otwierającym nowy rozdział w historii operacji był początek współpracy CIA z BND i wspólne tajne przejęcie kontroli nad firmą Crypto AG w 1970 roku. Od 1994 roku firma Crypto AG była wyłączną własnością CIA. Operację zakończono dopiero w 2018 roku.

¹ Analiza przygotowana na podstawie pracy zaliczeniowej w ramach warsztatu *Modi operandi służb wywiadowczych* pod kierunkiem dr. Mateusza Kolaszyńskiego.

² Operacji Rubikon został poświęcony specjalny numer czasopisma [„Intelligence and National Security” 2020, nr 5 \(35\).](#)

Ujawnienie operacji Rubikon

11 lutego 2020 roku w dzienniku The Washington Post został opublikowany artykuł pt. „[The intelligence coup of the century](#)”, w którym Greg Miller opisał operację Rubikon jako jedną z najbardziej udanych operacji wywiadowczych. Wcześniej niemiecka telewizja ZDF natrafiła na ślady projektu Minerwa (kryptonim dla Crypto AG), gdy przygotowywała program o niemieckiej agencji wywiadowczej BND. Pojawienie się informacji o projekcie Minerwa spowodowało rozpoczęcie dziennikarskiego śledztwa przez doświadczonych dziennikarzy: Petera F. Müllera, Ulricha Stolla i Davida Ridda. Nawiązali oni współpracę z czołowym niemieckim specjalistą ds. studiów wywiadowczych Erichem Schmidtem-Eenboomem. Podróżując po świecie, przeprowadzili wiele rozmów, które miały na celu weryfikację prawdziwości pozyskanych materiałów. Następnie rozpoczęli współpracę właśnie z Gregiem Millerem z The Washington Post w celu dalszego zbadania tej operacji i pozyskania informacji o udziale amerykańskim agencji wywiadowczych w jej przeprowadzeniu. Zainteresowanie tą historią spowodowało, że w końcu byli dyrektor NSA Bobby Ray Inman wraz z Berndem Schmidbauerem, ministrem właściwym do spraw BND za czasów rządów kanclerza Helmuta Kohla, potwierdzili prawdziwość tych materiałów. W międzyczasie NSA zaczęła publikować artykuły Friedmana dotyczące operacji Rubikon. Pierwsze informacje o powiązaniach między Crypto AG a amerykańskim wywiadem pojawiły się już w latach 80. i 90. XX wieku. Spekulacje o związku z tą firmą amerykańskiego wywiadu dotyczyły jednak NSA, a nie CIA. Ostatnie doniesienia w sprawie operacji Rubikon wniosły więc kluczowe informacje dla zrozumienia roli CIA w prowadzeniu wywiadu sygnałowego podczas trwania zimnej wojny.

Umowa Hagelina z amerykańskim wywiadem

Kluczowymi postaciami w historii tej operacji są bez wątpienia Boris Hagelin i William Friedman. Pierwszy z nich był przedsiębiorcą, wynalazcą i założycielem Crypto AG. Jego maszyny szyfrujące była wykorzystane przez Amerykanów m.in. podczas drugiej wojny światowej. Współpraca z USA i zdobyte dzięki temu środki finansowe pozwoliły Hagelinowi założyć własną firmę, którą ulokował w Szwajcarii. William Friedman był z kolei amerykańskim łamaczem kodów i twórcą maszyn szyfrujących. Pracował w *Signals Intelligence Service* (SIS), później został szefem wydziału kryptograficznego w *Armed Forces Security Agency* (AFSA), a w 1952 roku objął stanowisko głównego kryptologa NSA. Fundamentem operacji Rubikon była tzw. umowa dżentelmeńska, która została zawarta w latach 50. XX wieku między Hagelinem a Friedmanem. Zgodnie z nią Hagelin nie tylko wyraził zgodę na ograniczenie funkcjonalności swoich produktów, ale również zgodził się ograniczyć sprzedaż najwyższej klasy urządzeń szyfrujących. W celu złamania tajnej komunikacji innych państw sprzedawane maszyny były projektowane przez NSA w taki sposób, by szyfrowanie informacji było na tyle silne, by oszukać kupujących, ale jednocześnie na tyle słabe, by ich odczytanie było łatwiejsze dla zaawansowanych pod względem technologicznym państw.

Rozwinięcie szerszej współpracy między amerykańskim wywiadem a Hagelinem nie było już takie łatwe, a same negocjacje w tej sprawie trwały wiele lat. Wynikało to z odmiennej wizji CIA i NSA odnośnie do związania się umową z Crypto AG.

Ujawnienie informacji o operacji Rubikon w dużej mierze zmienia wiedzę, jaką posiadaliśmy o CIA i jej działaniach w czasie zimnej wojny. Przez lata CIA było postrzegane jako agencja wywiadowcza związana z HUMINTEM - rozpoznawanie elektromagnetyczne i wywiad sygnałowy miały być domeną

NSA. Okazuje się, że od 1947 roku CIA wykazywało zainteresowanie SIGINTEM, zdając sobie sprawę, że dostęp do tajnej komunikacji jest najbardziej wrażliwym elementem każdego przedsięwzięcia wywiadowczego. CIA przez lata prowadziła niewielką, ale efektywną agencję zajmującą się SIGINTEM, która została utworzona na początku lat 50. XX wieku. Początkowo ta formacja była znana jako „Staff D”, a następnie „Division D”. To CIA była tą instytucją, która dążyła do nawiązania ścisłej współpracy z Hagelinem.

Z kolei NSA postrzegało operację Rubikon jako niepotrzebne ryzyko. Obawiano się, że wywiad amerykański nie będzie miał możliwości kontrolować Hagelina. Wiele osób uważało, że pomoc założyciela Crypto AG jest zbędna i pracownicy NSA są w stanie sami złamać jego maszyny szyfrujące. Mimo tych obaw, CIA dostrzegało potencjał operacji i podjęło próbę nawiązania samodzielnej współpracy. Została ona jednak zablokowana przez brak poparcia NSA. Brak wspólnego stanowiska amerykańskich agencji wywiadowczych długo uniemożliwiał podjęcie konkretnych działań.

W 1958 roku CIA ponownie chciała nawiązać umowę proponując Hagelinowi potajemny zakup Crypto AG. Jednak NSA po raz kolejny nie udzieliła poparcie operacji Rubikon. Zależność od NSA w rozpoczęciu tej operacji była związana z koniecznością uzyskania zgody od *United States Communications Intelligence Board* (USCIB), niezbędnej do sformalizowania umowy i zapewnienia wymaganych funduszy. NSA mogła zablokować przyjęcie tego projektu poprzez głosowanie za pośrednictwem USCIB w celu nieautoryzowania tego zakupu.

Ostatecznie 10 listopada 1960 roku zawarto układ, który otrzymał poparcie USCIB. Ustalono, że sprzedaż maszyn szyfrujących Crypto AG do niektórych krajów będzie zabroniona. Oznaczało to możliwość kontrolowania przez CIA rynków, na które trafiły produkty sprzedawane przez Crypto AG. CIA zapłaciło Hagelinowi, jeszcze przed oficjalnym zawarciem umowy, 600 tys. dolarów. Uzgodniono także coroczne wypłaty „konsultacyjne” w wysokości 75 tys. dolarów przez cały okres trwania umowy. Hagelin zaakceptował taką umowę i wyraził zgodę na sprzedaż swoich maszyn szyfrujących zgodnie z interesami CIA.

Nawiązanie współpracy między CIA i BND

W 1966 roku Hagelin rozważał przejście na emeryturę i uznano, że odziedziczenie firmy przez jego syna stanowi duże zagrożenie dla dotychczasowej umowy z amerykańskim wywiadem. Dodatkowo w 1967 roku zainteresowanie kupnem Crypto AG wyraziły rząd francuski i niemiecki. CIA, w obliczu zagrożenia umowy z Hagelinem, postanowiło umocnić związek z Crypto AG. Postanowiono nawiązać długotrwały związek z tą firmą poprzez podjęcie współpracy z niemieckim wywiadem.

Umowa między CIA i BND stanowi jeden z najważniejszych przykładów dwustronnych kontaktów i współpracy w historii działań podejmowanych przez zachodnie agencje wywiadowcze. Kontrolowanie rynków zbytu oraz możliwości manipulacji w samych projektach maszyn szyfrujących umożliwiały Niemcom i Amerykanom dostęp do rządowej komunikacji wielu krajów na całym świecie. W czasie trwania operacji monitorowali oni irańskich mułłów podczas kryzysu zakładników w Iranie w 1979 roku, przekazywali Wielkiej Brytanii informacje wywiadowcze o argentyń-

skich siłach zbrojnych podczas wojny o Falklandy, czy też podsłuchiwali wzajemne gratulacje libijskich urzędników dotyczące zamachu bombowego na zachodniobrzezińską dyskotekę La Belle w 1986 roku. Również państwa prowadzące „Operację Kondor”³ w celu koordynacji i zabezpieczenia komunikacji posługiwały się maszynami szyfrującymi Crypto AG. W związku z tym faktem BND i CIA posiadały dogłębną wiedzę na temat łamania praw człowieka w Ameryce Południowej pod koniec lat 70. XX wieku.

Ostatecznie CIA i BND zgodziły się podzielić udziały w firmie na pół, płacąc za swoją część po 3,5 mln dolarów. Do zawarcia umowy doszło 4 czerwca 1970 roku. Porozumienie było przełomowym momentem podważającym bezpieczeństwo światowej komunikacji na świecie w kulminacyjnym okresie trwania zimnej wojny. Sam zakup był owiany tajemnicą i CIA nie chciało, aby zarząd Crypto AG ani jego pracownicy wiedzieli o tej sprzedaży.

Od tego momentu rządy państw na całym świecie, nie wiedząc o tym, płaciły znaczące kwoty *de facto* Stanom Zjednoczonym i Republice Federalnej Niemiec za możliwość odczytania ich komunikacji przynajmniej przez te dwa państwa. Przypuszczalnie w tamtym czasie możliwość odczytania tajnej komunikacji państwowej miało nawet pięć lub sześć krajów najbardziej zaawansowanych technologicznie w zakresie kryptologii. W 1970 roku firma Crypto AG otrzymała kryptonim Minerva. Sama operacja prowadzona przez CIA i BND otrzymała nazwę Thesaurus. Została ona jednak zmieniona i od 1987 roku znana była pod nazwą Rubikon.

Amerykańskie przewodnictwo w operacji

Początkowo istniało obopólne zrozumienie dotyczące przewodnictwa BND w prowadzonej operacji. Jednak z czasem zaangażowanie CIA i NSA wywołało istotną zmianę. Niemcy nie były w stanie konkurować z technologiczną potęgą, jaką były Stany Zjednoczone i ich rozwijającym się kryptologicznym potencjałem. Przedmiotem sporu między dwoma państwami była kwestia rynku zbytu ich produktów. Niemiecki wywiad był niechętny sprzedaży maszyn szyfrujących do niektórych krajów bloku wschodniego.

Na wzrost znaczenia CIA w operacji Rubikon miał również wpływ umiejscowienie swojego operacyjnego wydziału kierującego operacją Rubikon w Monachium. Bezpośrednia współpraca CIA z BND w miejscu prowadzenia przedsięwzięcia umożliwiła spotkania z pracownikami Crypto AG i omawianie szczegółów dotyczących planowanych działań. Agenci CIA, którzy brali udział w spotkaniach zarządu w Zugu otrzymali fałszywe tożsamości. Organizowanie tych spotkań było ważne i zapewniało możliwość wyeliminowania problemów zagrażających spójności i stabilności operacji, które mogłyby wystąpić z powodu odległości geograficznej. W ten sposób obie agencja wywiadowcze były w stanie kontrolować działalność Crypto AG oraz kierować i dostosowywać strategię dotyczące jej sprzedaży do celów wywiadowczych. CIA w ramach programu Rubikon przez lata prowadzenia operacji stworzyło złożoną i dobrze funkcjonującą strukturę. Była ona złożona ze skoordynowanej sieci spotkań zarządu oraz tajnych biur. Ten sposób operowania zapewniał

---

³ „Operacja Kondor” była prowadzona wspólnie przez 6 krajów w Ameryce Południowej (Chile, Argentynę, Boliwię, Paragwaj, Urugwaj i Brazylię) w celu obrony swoich rządów przed działaniami wywrotowymi. W trakcie realizacji tej operacji państwa te stosowały przemoc i były niezwykle brutalne wobec własnej ludności. Osoby, które sprzeciwiały się ich rządowi były więzione lub mordowane.

większą skuteczność prowadzonych działań oraz wpłynął na powodzenie i sukcesy tej operacji w późniejszych latach jej trwania.

Zakończenie współpracy amerykańsko-niemieckiej

Współpraca CIA z BND trwała 23 lata (1970-1993) i okazała się dużym sukcesem. Umożliwiło to BND podniesienie swojego statusu jako agencji wywiadowczej. Należy zaznaczyć, że początkowo niemiecka agencja wywiadowcza pełniła jedynie funkcję doradczą dla Crypto AG. W związku z tym rozpoczęcie przez zachodniemiecki wywiad współpracy w 1970 roku z amerykańskim wywiadem ugruntowało pozycję tego kraju jako państwa dysponującego własnym i niezależnym wywiadem sygnałowym. Było to możliwe także dzięki wzrostowi gospodarczemu i rozwojowi technologicznemu Niemiec, rosnącemu znaczeniu tego państwa na arenie międzynarodowej oraz współpracy z NSA. Niemcy wycofały się z operacji Rubikon w 1993 roku, co było spowodowane zmianą sytuacji geopolitycznej w Europie.

Zacieśnianie przez Niemcy współpracy w Europie było rozbieżne z prowadzeniem operacji opierającej się na pozyskiwaniu tajemnic państwowych od swoich sojuszników, jak np. Włoch i Grecji. Na decyzję o wycofaniu się z operacji wpłynął również fakt, że firma Crypto AG stała się niestabilna finansowo, co wiązało się m.in. ze spadkiem sprzedaży jej produktów. Z tego powodu konieczne były większe nakłady finansowe na prowadzenie operacji. Stanowiło to znacznie większe wyzwanie dla BND, niż dla ich amerykańskich sojuszników.

Umowa rozwiązująca współpracę była wyrażona w krótkim memorandum, które zawierało tylko kilka podstawowych wiadomości. Miało to na celu zabezpieczenie tajności tej operacji. Pomimo wycofania się niemieckiej służby wywiadowczej, CIA miała udostępniać BND informacje pozyskane ze sprawą sprzedaży maszyn szyfrujących Crypto AG. 11 grudnia 1993 roku CIA wykupiło niemieckie udziały Crypto AG za 17,1 mln dolarów i zostało jedynym właścicielem firmy. Jednak po rozwiązaniu współpracy z BND, CIA zmieniło algorytmy urządzeń szyfrujących i, pomimo wcześniejszym zapewnieniom, uniemożliwiło niemieckiemu wywiadowi odczytanie komunikacji innych państw korzystających z produktów Crypto AG.

Hydra

CIA nadało kryptonim „Hydra” kryzysowi wywołanemu przez Hansa Böhlera w 1992 roku. Przez lata Bühler był jednym z najlepszych pracowników Crypto AG. Prowadził działania mające na celu rozszerzenie sprzedaży na Bliskim Wschodzie. 14 marca 1992 roku Bühler przyleciał do Teheranu i został aresztowany przez irańskie władze. Zniknięcie Böhlera natychmiast wzbudziło zaniepokojenie i spowodowało nawiązanie kontaktu ze szwajcarską ambasadą w Teheranie. Okazało się, że Bühler został aresztowany pod zarzutem szpiegowania na rzecz Szwajcarii, przekupstwa oraz nawiązywania nielegalnych kontaktów i nielegalnego spożywania alkoholu. Irańczycy wydawali się więc nieświadomi głębszych powiązań firmy Crypto AG z CIA i BND. Kaucja za Böhlera została wyznaczona na milion dolarów. Bühler, tak jak pozostali przedstawiciele handlowi Crypto AG, był nieświadomy, że sprzedawane przez nich maszyny zostały umyślnie osłabione w celu ułatwienia pozyskania tajnej komunikacji innych państw. Przedstawiciele handlowi byli kluczowym elementem prowadzonej operacji i CIA postanowiło uwolnić Böhlera. Okup miał być wspólnie sfinansowany przez CIA i BND, jednak Biały Dom nie wyraził na to zgody i niemieckie władze same miały

pokryć pełną sumę, której domagali się Irańczycy. Bühler został zwolniony, ale zaczął podejrzewać, że firma Crypto AG jest częścią tajnej operacji. Postanowił nawiązać kontakt z dziennikarzami i przedstawić swoje oskarżenia. Wydarzenie to zrodziło poważne obawy dotyczące tajności operacji Rubikon wśród niemieckich polityków.

Znaczenie operacji Rubikon

Agencje wywiadowcze w ramach operacji Rubikon zajmowały się wybieraniem korzystnych dla ich interesów projektów, zatrudnianiem personelu, opracowywaniem technologii oraz kierowaniem sprzedażą. W ramach operacji Rubikon pozyskiwały one dane przede wszystkim z krajów Ameryki Łacińskiej i krajów globalnego Południa. Operacja Rubikon skupiała się na pozyskiwaniu informacji wywiadowczych z tradycyjnych źródeł, czyli takich jak komunikacji prowadzonej przez państwa i dyplomatów. Głównymi celami operacji było zwiększenie międzynarodowej sprzedaży maszyn szyfrujących i osłabienie ich w sposób umożliwiający przechwycenia przetwarzanych przez nie danych przez zaawansowane technologicznie państwa.

Jako kolejny cel można uznać powstrzymanie produkcji i sprzedaży bezpiecznych urządzeń szyfrujących. Ważne było również zapobieganie pozyskaniu bezpiecznych maszyn szyfrujących przez kraje, którymi zainteresowane były państwa współpracujące w ramach operacji Rubikon. Szacuje się, że nawet 120 krajów i organizacji międzynarodowych, wierząc w szwajcarską neutralność i zaawansowanie technologiczne, zakupiło urządzenia oferowane przez Crypto AG. O skali tego przedsięwzięcia świadczy fakt, że w latach 70. XX wieku firma Crypto AG zdominowała światowy rynek maszyn szyfrujących. Obniżenie zabezpieczeń w urządzeniach szyfrujących sprzedawanych przez Crypto AG umożliwiło pozyskiwanie tajnej komunikacji tych państw przez technologicznie rozwinięte kraje. Szacuje się, że w latach 70. i 80. XX wieku już około dziesięć krajów, w tym prawdopodobnie Związek Radziecki miało dostęp do tajnej komunikacji niemal połowy państw świata. Umożliwiło to im osiągnięcie olbrzymiego wpływu na dyplomację, wydarzenia polityczne, negocjacje handlowe, a także prowadzone wojny i toczące się konflikty.